تفاوت واژه‌های «فهم»، «وهم» و «ذهن»

حال در مانحن فیه، حضرت علیه السلام، سه واژه به کار برده‌اند: «وهم»، «فهم» و «ذهن». الآن در نظر جلیل، آیا احتمالش هست که عرف بین اینها فرق بگذارد یا نه؟ وقتی مردم می‌گویند: فهمت، وهمت و ذهنت، در ذهن عرف، فرق واضحی بین اینها می‌آید یا خیر؟

شاگرد: ذهن ظرف است و وهم یک چیز غیر واقعی است.

استاد: ذهن ظرف شد، فهم مظروف شد، وهم چه شد؟

شاگرد: وهم قسیم آنها می‌شود؛ یعنی یک چیز غیر واقعی است.

استاد: غیر واقعی، مظروف همان ظرف است یا بیرون از این ظرف است؟

برای مقصود طلبگی، بنده به این صورت عرض می‌کنم. من ابتدا بعضی از موارد را بگویم. همین ظرف و مظروفی که شما فرمودید، به بیان دیگری در صحیحه چهل و پنج هست. در همین بابی که هستیم، حدیث پنجم است. کسی محضر امام مجتبی علیه‌السلام آمد و عرض کرد:

> «حدثنا محمد بن أحمد بن يحيى ، عن بعض أصحابنا رفعه قال : جاء رجل إلى الحسن بن علي عليه‌االسلام فقال له : يا ابن رسول اللّه صف لي ربك حتى كأنّي أنظر إليه ، فأطرق الحسن بن علي عليه‌االسلام ملياً ، ثم رفع رأسه ، فقال : الحمد للّه الذي لم يكن له أولٌ معلوم و لا آخرٌ متناهٍ، و لا قبل مدرك ، و لا بعد محدود ، و لا أمد بحتى و لا شخص فيتجزأ ، و لا اختلاف صفة فيتناهى فلا تدرك العقول وأوهامها ، و لا الفكر وخطراتها ، و لا الألباب وأذهانها صفتَه فتقول : متى؟ و لا بُدئَ مما ، و لا ظاهر على ما ، و لا باطن فيما ، و لا تارك فعله خلق الخلق فكان بديئا بديعا ، ابتدأ ما ابتدع، وابتدع ما ابتدأ ، وفعل ما أراد وأراد ما استزاد ، ذلكم اللّه ربّ العالمين»[1].

«يا ابن رسول اللّه صف لي ربّك حتى كأني أنظر إليه»؛ خداوند را طوری برای من توصیف کنید که گویا دارم به او نگاه می‌کنم. **«فأطرق الحسن بن علي عليه‌االسلام ملياً»؛** حضرت علیه السلام چند لحظه درنگ فرمودند **«ثم رفع رأسه، فقال : الحمد للّه الذي لم يكن له أول معلوم و لا آخر متناه، و لا قبل مدرك، و لا بعد محدود، و لا أمد بحتى و لا شخص فيتجزأ ، و لا اختلاف صفة فيتناهى».**

منظور بنده این قسمت از روایت است: **«فلا تدرك العقول وأوهامها، و لا الفكر وخطراتها، و لا الألباب وأذهانها صفته»**؛ بنده از نظر طلبگی، نام این عبارت را عبارت کلیدی می‌گذارم. یک عبارتی هست که وهم و ... را آورده است، ولی باید برای توضیح آن در جای دیگری بگردیم. اما یک عباراتی است که خودش نقش کلید ایفاء می‌کند. یعنی مشتمل بر ترتیب و چیزی است که می‌تواند برای جاهای دیگر کلید باشد. الآن حضرت علیه السلام در اینجا چه کار کرده‌اند؟ فرمودند: «العقول و اوهامها»، این عبارت چه می‌گوید؟ یعنی حضرت علیه السلام دارند اصل و فرع درست می‌کنند. می‌گوید: عقل، اوهام دارد. پس اگر جای دیگری وهم و اوهام می‌گویی‌م، یعنی پشتوانه‌ی آن چیز دیگری نیست، بلکه همین عقل است. البته همان جا هم اگر حمل بر تفنن شود، فضای خودش است.

خُب، الآن عقل یک مبدأ می‌شود و فهم مترفع بر آن می‌شود. نظیر این خیلی موارد هست. مثلا «ابصار». می‌بینید «بَصَر» به‌معنای چشم است که ببیند. در بسیاری از جاها «بصر» را به قلب نسبت می‌دهند. «قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ»[2]، بعد چه می‌فرمایند؟ «أَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ»، این «ها» به قلوب بر می‌گردد. ابصار، اشخاص نیست، «ابصارها». قلوبی است که آن حالت واجف را دارد. ابصار این قلوب، خاشع هستند. اینجا دیگر ابصار رئوس نیست. «ابصارها». در روایات زیاد هست. حتی در همین دعای ماه مبارک شعبان هست: «وَانَوِّرْ أَبْصَارَ قُلُوبِنَا»[3]. یا «حتی تخرق ابصار القلوب حجب النور»[4]. در همین مناجات شعبانیه هست. «ابصار القلوب»، چشم هم بصر دارد. لذا حضرت علیه السلام فرمودند: آیه‌ی شریفه که فرمود: «لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ»[5]، یک معنای عرفی آن این است که چشم سر، خداوند را نمی‌بیند. حضرت علیه السلام فرمودند: خیر، «لا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ» نه فقط ابصار الجماجم و ابصار العیون و الرئوس. بلکه «ابصار القلوب»، «اوهام القلوب». «اوهام القلوب» همانی است که چشم دل می‌خواهد ببیند، اما نمی‌شود. خُب، بنابراین «ابصار القلوب» یا «اوهام القلوب»، یک درجاتی است که متفرع بر آن است.

پس قلب داریم و بصر آن. در اینجا هم در صفحه‌ی چهل و پنج بود، «فلا تدرك العقول وأوهامها، ولا الفكر وخطراتها»؛ حضرت علیه السلام «خواطر» را دنبال فکر به کار بردند «و لا الألباب وأذهانها»؛ لب و عقل کامل‌ً به‌معنای هم به کار می‌رود، اما اینکه بالدقة چه تفاوتی دارد، جای خودش. مثل‌ً «فؤاد» در قلب به کار می‌رود. از آن چیزهایی است که باید یادداشت کنیم. اما فرقش چیست؟ فرق دارد. لغویین هم گفته‌اند.

---

[1]. شیخ صدوق، التوّحید، ج ۱، ص ۴۵.

[2]. سوره‌ی النازعات، ص ۸.

[3]. مناجات شعبانیه.

[4]. همان.

[5]. سوره‌ی انعام، ص ۱۰۳.

بازبینی #1
ایجاد شده 24 ژوئیه 2024 15:12:24 توسط ... .
به روزرسانی شده 24 ژوئیه 2024 15:14:17 توسط ... .